

Robert Skenderović, *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata – Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Subotica – Slavonski Brod, 2017., 366 str.

Malo je povjesničara koji su se odvažili na takav historiografski izazov kao što je povijest podunavskih Hrvata. Jedan od njih je dr. sc. Robert Skenderović, viši znanstveni suradnik podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Prema njegovim riječima, podunavskim Hrvatima u prvom redu se misli na Hrvate iz budimpeštanske regije, sa šireg prostora Bačke i segedinskog kraja u Čanadskoj županiji. Slobodno se može reći kako se ondje radi o Bunjevcima i Šokcima, jer, kako autor objašnjava, „podunavski Hrvati danas najvećim dijelom dolaze iz tih dviju sub-etničkih skupina“ (str. 9-10). Prema riječima autora, njihova povijest je dugo vremena predstavljala marginalnu i neistraženu temu hrvatske historiografije. Takvo stanje istraživanja je u prvom redu posljedica političkih prilika u kojima je ovaj ogranak hrvatskog naroda živio u protekla dva stoljeća. Politički odvojen od matične hrvatske domovine, bio je izložen snažnijim asimilacijskim pritiscima vladajućih elita u Mađarskoj i Srbiji. Međutim, usprkos tome, iznjedrio je pojedince, koji su dali značajan doprinos izgradnji hrvatske kulture, nacionalnog identiteta i državnosti. Utoliko je više njihova povijest vrijedna znanstvenog interesiranja i istraživanja. Kako je to sam autor obrazložio, ona je „zanimljiva i s gledišta općega istraživanja identiteta, modernizacije i nacionalne

integracije, kao primjer izgradnje nacionalnog identiteta u izuzetno nepovoljnim prilikama“ (str. 7).

Podunavski Hrvati su onaj dio hrvatskog naroda koji je, kako je to lijepo izrekao Filip Lukas u prikazu Pekićeve povijesti, „pod krutim udarcem sudbine – za doba turske invazije – bio silom istrgnut sa svoje rođene grude i prebačen preko Dunava, u današnju postojbinu“. Uslijed ovih nemilih povijesnih okolnosti, njihova integracija u modernu hrvatsku naciju odvijala se uz velike teškoće i sa znatnim zakašnjenjem. Lišeni izravnih veza s matičnom domovinom, mnogo puta tijekom povijesti su se našli usamljeni pred izazovima, takoreći u položaju „između čekića i nakovnja“. Ovaj izraz uostalom i sam autor upotrebljava, kada piše o srpsko-mađarskom sukobu 1848./49. godine (str. 212). U uvjetima, kada ni temeljna ljudska prava (tj. prava na ljudsko dostojanstvo, život, materinski jezik, slobodno mišljenje, izražavanje, informiranje, udruživanje itd.) nisu bila zajamčena, na veća duhovna postignuća teško se moglo i

pomišljati. Stoga je pojava svakog krupnijeg historiografskog djela kod njih predstavljao značajan trenutak.

Radi ilustracije, nije suvislo podsjetiti se recepcije *Povijesti Hrvata u Vojvodini: od najstarijih vremena do 1929. godine* Petra Pekića (1930.), koja je tiskana u nakladi Matice hrvatske i to u tiraži od 5000 primjeraka! (*Neven*, 27. ožujka 1930., br. 14, str. 1). List bunjevačko-šokačkih Hrvata *Neven* je u više navrata pisao o ovoj knjizi s pohvalom i preporučivao je čitateljstvu. „O nama se već mnogo pisalo, ipak je ovo prva kritično-kulturna historija nas ovdašnjih Hrvata. (...) Ovo monumentalno djelo je naša nacionalna potreba pa se nadamo da će ga naš narod sa ljubavlju primiti (...) Hrvatska omladino! O tebi ovisi sudbina našega naroda. Primi ovo djelo i nosi ga u široke narodne slojeve, podaj ga svakome Bunjevcu i Šokcu, da upozna prošlost svoga roda i da vidi vrle mu sinove kojima duguje zahvalnošću što već davno nije poginuo. To djelo treba da bude ukras svake bunjevačke i šokačke kuće.“ (*Neven* 29. ožujka 1929., br. 13, str. 3-4). „Ovo je prva naša povijest, koja daleko natkriljuje sve dosadašnje studije, rasprave i članke o Bunjevcima i Šokcima. Zato svaka bunjevačka i šokačka kuća hita da nabavi to uistinu remek-djelo našeg književnika.“ (*Neven* od 20. ožujka 1930., br. 8, str. 2). „Ovu knjigu mora nabaviti svaka naša kuća, jer je ona nami, ono što je kršćanskom svijetu biblija. Iako mi u ovim krajevima nismo narod, koji zna dovoljno cijeniti knjigu uopće, Povijest Hrvata u Vojvodini, knjigu g. Petra Pekića mora da nabavi svaka naša kuća.“ (*Neven* 27. ožujka 1930., br. 14, str. 1). Štoviše, najstarija ustanova bačkih Bu-

njevaca, Pučka kasina, na Veliku Gospu 1929. godine nagradila je 41 učenika i učenicu iz subotičkih srednjih škola (15. kolovoza), između ostalog Balinta Vujkova, uputnicom za ovu knjigu. (*Neven* od 13. srpnja 1929., br. 32).

S druge strane, strukture moći su pokazivale nezadovoljstvo nad svakim duhovnim napretkom i postignućem bunjevačko-šokačkih Hrvata. Tako je subotički dnevni list *Dnevnik* etiketirao Pekićevu knjigu kao „jedan nacionalni zločin“, a autora kao „promašenog pjesnika“ i „nadobudnog povjesničara“. Što je najgore, protiv knjige su se izjasnili nekadašnji bunjevački rodoljubi Mijo Mandić, Stipan Matijević i Mara Đorđević Malagurski (*Dnevnik* od 23. ožujka 1930., br. 81, str. 1, 3; *Dnevnik* od 28. ožujka 1930., br. 86, str. 1-2). Uskoro su uslijedile i kritike znanstvene javnosti. Profesor Beogradskog sveučilišta Dušan J. Popović pisao je da pitanje bunjevačko-šokačkih Hrvata nije zgodno za historiografska istraživanja. Kako je to obrazložio, „nema tu ni krupnijih događaja ni većih figura“, „ono je prvenstveno od interesa za etnologa i sociologa“ (Glasnik istoriskog društva, knj. 3, sv. 2, 1930, str. 322-327). Napadima na knjigu i autora pridružio se i ravnatelj subotičke Državne muške gimnazije Vasa Stajić. Podvrgnuvši knjigu oštroj kritici, istaknuo je s izvjesnom dozom cinizma da je zbog nje autor „izgubio bednu svoju službu kontraktualnog bibliotekara u Gradskoj biblioteci u Subotici“ (Stajić, Vasa. 1930. Mađarizacija i demađarizacija Bunjevaca. Letopis Matice srpske 325, 159).

Težinu svog vremena osjetio je i Matija Evetović. Poslije desetljeća istraživanja konačno je početkom 1941.

sastavio životno djelo *Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata*. Uslijed promjene političkih prilika, morao je odgoditi njeno objavljivanje. Početkom šezdesetih dobila je negativne ocjene od recenzenata profesora s Filozofskog fakulteta u Novom Sadu uglavnom zbog pristranosti i anakronizama. Poslije toga je deponirana u Gradskoj knjižnici Subotica. Zbog zaoštavanja srpsko-hrvatskih odnosa postala je praktički nedostupna hrvatskoj zajednici. Tek koncem prošloga desetljeća, na inzistiranje subotičkog liječnika Marka Sentea, nekolicini hrvatskih intelektualaca je ustupljen njena preslika. Nažalost, Milovan Miković, kojeg je mons. Andrija Kopilović predložio za priređivača, nije joj poklonio dužnu pažnju, pa je tako izašla u izdanju NIU „Hrvatska riječ“ prepuna tipografskih pogrešaka, s pomiješanim redoslijedom fusnota i bez odgovarajućeg kritičkog aparata. Ovi nedostaci uvelike oduzimaju Evetovićevoj povijesti i upotrebljivost i prepoznatljivost.

Jednako trajno književno postignuće među bunjevačkim Hrvatima ostvario je i Geza Kikić. Nažalost, ovaj sastavljač antologija proze i poezije bunjevačkih Hrvata, doživio je sudbinu sličnu Pekićevoj. Naime, antihrvatski šovinisti i bunjevački autošovinisti iz organizacija Saveza komunista su ga poslije nekoliko mučnih partijskih sastanaka početkom 1972. isključili iz partije, te iz svih društvenih i kulturnih tokova samo zato što je Matica hrvatska u toku „Hrvatskog proljeća“ objavila njegove antologije. Kao da nije bilo dosta što je ovako degradiran i izopćen, morao je proći kroz psihičku torturu, kojoj ga je izložila Državna sigurnost. Tako je zahvaljujući mediokritetima, koji će u

povijesti ostati upamćeni isključivo po antikulturnom djelovanju, spriječen u daljem radu na sastavljanju historiografskog djela za kojim je postojala a postoji i danas velika potreba i opravdanje – „Preporod bunjevačko-šokačkih Hrvata u razdoblju od 1869. do 1879.“ .

Ova dva primjera najbolje ilustriraju koliko je prije samo 50-90 godina bilo teško baviti se poviješću i književnošću bunjevačko-šokačkih Hrvata u Vojvodini. Retrogradne snage u Savezu komunista su u klici zatirale bilo kakav pokušaj među bunjevačko-šokačkim Hrvatima unaprjeđenja vlastite kulture i identiteta, nudeći im kao alternativu pretapanje u većinsku populaciju. Još na sastanku zbora istraživačke sekcije HKUD-a „Bunjevačko kolo“ održanom 28. veljače 1970. bilo je riječi o pokretanju godišnjaka, koji bi donosio radove iz područja povijesti, jezika i književnosti bunjevačko-šokačkih Hrvata. Međutim, tek 2009. su stvoreni uvjeti za realizaciju ove ideje. Imajući u vidu sve prepreke pred kojima su se nalazili bunjevačko-šokački Hrvati, ne čudi što je njihova povijest najviše istraživana izvan njihovog zavičaja, u njihovoj matičnoj domovini – Hrvatskoj. Ondje su joj poseban doprinos dali Ante Sekulić, Robert Skenderović i Mario Bara. Prvi je iza sebe ostavio nekoliko historioografsko-etnografskih sinteza, koje su u znanosti različito ocijenjene. Drugi je nedavno zaokružio svoja dugogodišnja istraživanja kapitalnom sintezom *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije*, koja je već dobila priznanja znanstvenih krugova, a treći je kao predstavnik mlađe generacije povjesničara na putu do toga ostvarenja.

Rezultat visoke erudicije, kritičnosti i akribičnosti, gore navedena Skenderovićeva *Povijest podunavskih Hrvata* je prvo krupnije djelo iz povijesti bunjevačko-šokačkih Hrvata poslije Pekićevog, Evetovićevog i Sekulićevog. Spoj povijesnog pregleda i historiografske rasprave donosi ne samo kronološki prikaz događaja i sumarne biografije najvažnijih ličnosti bunjevačko-šokačkih Hrvata, nego i nove interpretacije povijesnih izvora i događaja, te kritičke osvrtne na njihove dosadašnje interpretacije. Ta joj značajka svakako daje veću vrijednost.

Podijeljena je na sedam poglavlja: „Uvod“ (str. 9-16), „Migracije iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine u Podunavlje u kasnome srednjem vijeku (do Mohačke bitke 1526. godine)“ (str. 19-26), „Bačka pod vlašću Osmanlija“ (str. 29-92), „Društveni život podunavskih Hrvata u 18. stoljeću“ (str. 95-183), „Preporodno doba“ (str. 187-243), „Subotica – središte bačkih Hrvata“ (str. 247-286), „Prvi svjetski rat“ (str. 289-302), a sadrži i „Predgovor“ (str. 7-8), Zaključak (str. 303-308), popis izvora (str. 309) i literature (str. 310-332), imensko (str. 335-354) i mjesno kazalo (str. 355-366) te objašnjenje kratica (str. 333).

U „Predgovoru“ autor navodi motive koji su ga naveli na pisanje knjige. Ocjenjuje da je povijest podunavskih Hrvata „imala sve do danas status marginalne i neistražene teme hrvatske historiografije“. Smatra da je „takva marginaliziranost povijesti podunavskih Hrvata svakako neopravdana“ i da njene uzroke treba tražiti „u političkim prilikama u kojima su Hrvati živjeli tijekom zadnja dva stoljeća“. Dodaje kako za pisanje ove knjige ima i „obiteljske

motive“. Naime, on je potomak Marka Skenderovića (1849. – 1914.), koji je bio općinar grada Subotice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Zato s pravom konstatira: „Obiteljski sam vezan uz povijest Bačke i Podunavlja“ (str. 7-8).

U „Uvodu“ autor konkretizira svoje ciljeve, navodi izazove kod istraživanja povijesti podunavskih Hrvata, sumira dosadašnje rezultate istraživanja i ustvrđuje teorijsko-metodološki okvir. Piše da je povijest podunavskih Hrvata desetljećima bila zapostavljena kao tema povijesnih istraživanja i to ne samo u hrvatskoj historiografiji, nego i u srpskoj i u mađarskoj. Kao najočitiju posljedicu toga navodi sljedeće: „Brojne važne osobe i događaji iz prošlosti podunavskih Hrvata pali su zbog toga u gotovo potpuni zaborav.“ Naglašava da se bački Bunjevci i Šokci „danas u nacionalnome smislu većinom izjašnjavaju kao Hrvati“ (10). Podsjeća da je bunjevački subetnički identitet sačuvan još u Dalmaciji, Lici i Hrvatskom primorju, a šokački u Slavoniji, Srijemu i Baranji. Međutim, napominje „da se svi ti Bunjevci i Šokci također smatraju Hrvatima“ (str. 10). Ocjenjuje da je „u analizi oblikovanja nacionalnoga identiteta podunavskih Hrvata korisna (zapravo je nužna) komparativna analiza oblikovanja triju nacionalnih identiteta: hrvatskoga, srpskoga i mađarskoga“ (str. 11). U osvrtu na preporod Ivana Antunovića ističe da se on „oslanjao na Zagreb kao svoju kulturno-identitetsku prijestolnicu“ (str. 15-16). Smatra kako u razmatranju pitanja nacionalnoga identiteta podunavskih Hrvata treba imati na umu riječi Matije Evetovića: „Mađarske vlasti sprječavale su im razvitak narodne samosvijesti i krstili ih svim mogućim

topografskim imenima, pa i nazivom *egyebek*. Ovu metodu, nažalost, srpski šoveni nastavljaju i danas“ (str. 16).

U drugom poglavlju autor u kratkim crtama opisuje migracije Hrvata iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine u Podunavlje u kasnom srednjem vijeku do Mohačke bitke 1526. Posebno se osvrće na širenje Bosanske franjevačke vikarije na prostor ugarskog Podunavlja (str. 21-26). Zaključuje da „pretke današnjih bačkih Hrvata iz razdoblja prije Mohačke bitke treba tražiti prvenstveno na prostoru uz lijevu obalu Dunava – na potezu od Koluta preko Bača do Kovelja, što ide u prilog zaključku da su među Hrvatima u Bačku prvi došli preci današnjih šokačkih Hrvata“.

Treće poglavlje „Bačka pod vlašću Osmanlija“ podijeljeno je na sedam potpoglavlja. U potpoglavlju „Osmanlijska osvajanja“ (str. 29-37) autor opisuje pad Bosne i Ugarske. Navodi istaknute Hrvate u posljednjim godinama ugarske samostalnosti, kao primjerice slavonskog plemića Nikolu Iločkog, kojega je ugarski kralj Matija Korvin 1471. dao proglasiti kraljem Bosne, bačko-kalačkog nadbiskupa Grgura Frankopana (brata Ivana Frankopana Cetinskog, junaka iz Krbavske bitke 1493.), njegovog nasljednika na položaju Ivana Franju Frankopana, Juraja Utišinovića Martinušića, jednog od najvažnijih ljudi transilvanskog vojvode Ivana Zapolje, Antuna Vrančića, Zapoljinog čovjeka, Fausta Vrančića, nećaka prethodno spomenutog Vrančića i čanadskog biskupa, te Stjepana Brodarića, Zapoljinog diplomata, srijemskog, pečuškog i vackog biskupa. U potpoglavlju „Položaj katolika u miletskome sustavu“ (str. 37-46) opisuje prilike katolika i Katoličke Crkve

u Podunavlju po uspostavljanju turske vlasti. Razmatra ulogu Dubrovčana (trgovaca, te svjetovnih i redovničkih svećenika) i Bosanaca (trgovaca i franjevacu) u oživljavanju katoličkih zajednica u Podunavlju i njihovu međusobnu konkurenciju. Osvrće se na titulu opata sv. Marije u Baču (*monasterium Beatae Mariae ducatus de Baac*), koju su Dubrovčani ustanovili uz podršku Rima. Nosili su je Petar di Vicenzio, Mavro Orbini i Pavao (*Paolo*) Torelli, ali od njih trojice jedino je posljednji bio u Bačkoj. Autor kao kuriozitet navodi činjenicu da se čuveni dubrovački povjesničar Orbini na rukopisu svojeg prijevoda „Zrcala duhovnog“ (1606.) potpisao kao opat sv. Marije u Bačkoj (*Dum Mavar Orbini opat od Sfete Marie od Backe*). Doseljavanju Bunjevaca u Bačku autor posvećuje tri potpoglavlja: „Prvi val doseljavanja Bunjevaca u Bačku početkom 17. stoljeća“ (str. 46-63), „Drugi val doseljavanja“ (str. 68-78), „Treći val doseljavanja (Veliki bečki rat 1683. – 1699.)“ (str. 78-89). O vjerskim prilikama po doseljavanju Bunjevaca piše u potpoglavlju „Prvotni ustroj katoličkih župa u Bačkoj početkom 17. stoljeća“ (str. 63-68). U potpoglavlju „Problem vojne službe u osmanlijskim postrojbama“ (str. 89-92) pobija teoriju srpskog akademika Slavka Gavrilovića da je Dujo Marković po prelasku iz turske u austrijsku službu prešao iz pravoslavlja u katoličanstvo.

Četvrto poglavlje „Društveni život podunavskih Hrvata u 18. stoljeću“ je najopširnije. Obuhvaća 88 stranice (str. 187-238). Ujedno predstavlja i najsadržajni di dio knjige. Podijeljeno je na sedam potpoglavlja: „Etnički identitet Dalmatinaca-Bunjevaca i Šokaca u povijesnim izvorima i opisima autora iz 17. i

18. stoljeća“ (str. 95-101), „Prve godine života poslije oslobođenja od osmanlijske vlasti“ (str. 102-123), „Bunjevačko ratničko plemstvo“ (str. 123-137), „Obnova Bačke i Bodroške županije“ (str. 137-150), „Katolički svećenici – nositelji kulturnog života podunavskih Hrvata u 18. stoljeću“ (str. 151-156), „Budimski kulturni krug“ (str. 157-173), „Franjevački samostani u Bačkoj“ (str. 173-183). Prati sudbinu tri sloja bunjevačko-šokačkih Hrvata u ugarskom Podunavlju tijekom 18. stoljeća: plemstva (i mača i plašta), građanstva i klera, te ukazuje na njihovu povezanost s prostorom Hrvatske i Slavonije.

U osvrtu na bunjevačko plemstvo, autor ističe njegove zasluge u ratovima koje su Habsburzi u ovom razdoblju vodili protiv Turaka, Francuza i Prusa, te na njegov značaj u Bačkoj županiji: „Bunjevačko je plemstvo postalo nositelj županijskog života – dakle, političkog života Bačke županije“ (str. 145). Piše kako im je pripadnost županiji pružala „mogućnost zagovaranja etničkih interesa bačkih Hrvata na županijskoj razini“ (str. 155). Nažalost, prema sačuvanim županijskim zapisnicima, prije se može zaključiti da su interesi bunjevačkog plemstva bili materijalne prirode. U daljem opisu bunjevačkog plemstva autor naglašava njegovu povezanost s franjevcima. Kao primjer navodi slučaj obitelji Latinović koja je svoje mrtve sahranjivala u kripti franjevačkog samostana u Baji (str. 153). Bunjevačke plemiće izričito označava kao „mecene vjerske književnosti na hrvatskome jeziku“ (str. 154). Na koncu, autor je s pravom primijetio da se od kraja 18. stoljeća bunjevačko plemstvo sve više udaljava od svojih korijena. S druge strane, ističe

da je za razliku od plemstva građanstvo nastavilo štititi etničke interese i zato ga označava „kao glavnog nositelja hrvatskog identiteta u Podunavlju krajem 18. stoljeća“ (str. 155).

U osvrtu na hrvatsko svećenstvo, autor s pravom primjećuje da su nositelji književnog stvaralaštva na hrvatskom jeziku u Podunavlju poglavito bili svećenici, dok su plemići i građani u prvom redu bili mecene i financijeri njihovih djela. Zato su svećenici posvećivali svoja djela plemićima i uglednim građanima. Primjerice, budimski franjevac Đuro Rapić je svoje djelo *Od svakoga po malo iliti kratko ispisanje života, mučeništva i slave pravih i svetih prijateljah Božji* (1764.) posvetio Poglavarstvu (Magistratu) grada Subotice, poimence: gradskom sucu Luki Vojniću, te senatorima: Ivanu Vojniću, Petru Mukiću, Josipu Kopunoviću, Grgi Križanoviću, Ivanu Mačkoviću, Marku Skenderoviću, Tomi Rudiću, Jeronimu Vukoviću, bilježniku Petru Josipu, Josipu Vizinu, Nikoli Sagmaisteru i Iliji Kovačeviću.

U osvrtu na hrvatsko građanstvo, autor ističe njegove zasluge u uzdizanju Subotice, Sombora i Novog Sada u rang slobodnih kraljevskih gradova (1779., 1749. i 1748). Također ukazuje na ulogu Hrvata u političkom i kulturnom životu Budima. Navodi kao primjer Pavijanoviće, koji su bili mecene književnog stvaralaštva na hrvatskom jeziku u Budimu 1760-ih (str. 147). Izdvaja kao njenog najreprezentativnijeg predstavnika Ivana Pavijanovića, koji je 1768. bio bilježnik Budima i stručnjak za civilno i crkveno pravo. U kronici franjevačkog samostana je zabilježeno da je 1780. izabran za senatora grada Budima. Od 1782. do 1786. bio je

sudac u Budimu, odnosno prvi čovjek grada (str. 147). Od budimskih Hrvata autor izdvaja još Ivana Margalića, koji je također bio budimski sudac (1790. – 1795.). Na koncu, ukazuje na uporabu hrvatskog jezika u administrativnom (javne službe), pravno-poslovnom (statuti cehova, oporuke) kulturnom (Budimski kulturni krug), prosvjetnom (općinske škole) i vjerskom životu: „U školama se hrvatski ilirski jezik također široko prakticirao već zbog činjenice da su škole u 18. stoljeću financirale same gradske i seoske općine, pa su lokalne vlasti same odlučivale o jeziku na kojem će se u školi podučavati“ (str. 150). Ovako široka uporaba hrvatskog jezika svjedoči o snazi hrvatskog građanstva u ugarskom Podunavlju.

Autor je posebnu pažnju posvetio samostanu Rana sv. Franje u Vodenoj varoši u Budimu, kojega su osnovali i dugo vremena vodili franjevci hrvatskog podrijetla. U darovnoj povelji koju je car Leopold I. 1691. godine izdao budimskim franjevcima izričito se spominju kao predstavnici Provincije Bosne Srebrene Mijo Radnić, Gabriel Stanić i Stjepan Perković, od kojih su sva trojica došla iz Bačke (str. 158). Uz ovaj samostan vezuje se plejada hrvatskih franjevačkih pisaca, od kojih su najznačajniji Lovro Bračuljević, Stjepan Vilov, Nikola Kesić i Emerik Pavić, čija je knjiga *Ramus viridantis olivae* (Grančice zelene masline) (1766.) „najdragocjeniji izvor za djelovanje Budimskog kulturnoga kruga“ (str. 160). Upravo zato autor označava budimski samostan kao središte „kulturnog i znanstvenog stvaralaštva od velike važnosti za čitav hrvatski narod“ (str. 158). Djelatnost budimskog kulturnog kruga nije bila usmjere-

na samo na stvaranje djela trajne znanstvene i umjetničke vrijednosti, nego i na izdavanje pučkih kalendara (*Ilirčki kalendar*).

U dijelu historiografije i publicistike, naročito srpske, dugo vremena se isticalo da Bunjevci i Šokci sve do konca Prvoga svjetskog rata 1918. nisu imali nikakve veze s prostorom Hrvatske i Slavonije. S druge strane, preneglašavane su veze Bunjevaca sa Srbima do te mjere da se pisalo o njihovoj „simbiozi“. Oспоравanjem hrvatskih veza, odnosno preneglašavanjem srpskih veza, zapravo se htjelo stvoriti uvjerenje kako Bunjevci i Šokci izvorno ni ne pripadaju hrvatskom kulturnom prostoru, nego srpskom. Međutim, da su podunavski Hrvati održavali vezu sa svojim sunarodnjacima s prostora Hrvatske i Slavonije, više je nego jasno. Autor navodi nekoliko ilustrativnih primjera za to. Primjerice, grkokatolički episkop Vasilije Božičković održao je u Somboru 1775. misu, na kojoj su bili prisutni Benedikt Arbanas, zamjenik podžupana Zagrebačke županije i Antun Janković, sudac Varaždinske županije (str. 148). Ništa manje značajna je povezanost somborskih kapetana Markovića s Požeškom županijom (str. 148). Stoga autor s pravom zaključuje: „Sve to pokazuje da je kulturna povezanost podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) s ostalim Hrvatima u 18. stoljeću bila čvrsta, da su bili svjesni svojeg etno-kulturnoga zajedništva i da ih se nikako ne može ocijeniti kao neku *Splittergruppe*, zajednicu zagubljenu u prostoru i vremenu (str. 149).

Peto poglavlje „Preporodno doba“ (str. 187-242) pokriva vremenski raspon od gotovo sto godina, odnosno od vremena vladavine Josipa II. (1780.

– 1790.) do konca 1870-ih, kada su velikim trudom, posvećenošću i požrtvovnošću kalačkog kanonika Ivana Antunovića i njegovih suradnika udareni temelji za dalju preporodnu djelatnost bačkih Hrvata. Podijeljeno je na sedam poglavlja: „Jozefinizam i početak modernizacije“ (str. 187-196), „Podunavski Hrvati u preporodnim zbivanjima prve polovice 19. stoljeća“ (str. 196-210), „Proljeće naroda“ (str. 210-219), Ivan Antunović na čelu podunavskih Bunjevaca i Šokaca“ (str. 219-225), „Okupljanje Antunovićevih pristaša“ (str. 225-238) i „Suradnja Ivana Antunovića s političkim i kulturnim prvacima Trojednice“ (str. 238-243).

Pretposljednje desetljeće 18. stoljeća obilježeno je jozefinskim reformama (jozefinizam), koje su dovele do nestanka mnogih franjevačkih župa u Ugarskoj, posebice na prostoru podunavskih Hrvata. Godine 1781. somborskim franjevcima je oduzeta crkva Presvetog Trojstva i predana svjetovnom svećeniku kao župnička crkva. Godine 1783. ukinuta su visoka franjevačka učilišta u Budimu i Baji. Godine 1785. budimskim franjevcima je oduzet samostan Rana sv. Franje u Vodenom gradu (*Főutca*), koji je predan časnim sestrama elizabetinkama. Nakon toga, franjevci su se preselili u bivši samostan augustinaca na Državnoj cesti (*Országyút*), danas Margit körút. Godine 1786. somborskim franjevcima je oduzet i samostan, koji je predan Bačkoj županiji. Iste godine je franjevcima oduzet samostan u Petrovaradinu. Autor zaključuje da je oduzimanje župa franjevcima „posebice pogubno djelovalo na hrvatsku zajednicu u ugarskome Podunavlju“ (str. 187).

Unatoč jozefinskim reformama, Budim je još izvjesno vrijeme bio „važno središte kulturnoga stvaralaštva hrvatskih franjevaca“ (str. 188). Svoja nabožna djela na hrvatskom jeziku ondje su tiskali franjevci Provincije sv. Ivana Kapistranskog: Ivan Velikanović, Marijan Lanosović i Grgur Peštalić. Međutim, u to vrijeme su se otvorile nove tiskare, koje su tiskale djela na hrvatskom jeziku. Peštalić je svoj znameniti spjev o banderiju bačkih plemića *Dostojna plemenite Bacske starih uspomena sadašnjji i drugi slavinske kervi delliah slava bacskim plemichem s prigodom csuwanja svete krune i okrunjenja Leopolda II-ga od Domorodca u Baji prikazana* (1790.) dao tiskati u Kalači.

Pred kraj vladavine reformatora Josipa II. u Francuskoj je izbila revolucija (1789.), čije su ideje doprle i do podunavskih Hrvata. Jedan od najpoznatijih simpatizera francuske revolucije među podunavskim Hrvatima bio je Ignjat Dominik Martinović, savjetnik cara Leopolda II. za znanstvena pitanja. Visoko obrazovan, upustio se poslije Leopoldove smrti u političko-zavjereničke aktivnosti. Osnovao je u Beču dva tajna „jakobinska“ društva, koja su zagovarala društvene promjene po uzoru na one sprovedene u revolucionarnoj Francuskoj. Međutim, njegove su aktivnosti, poznate u historiografiji pod imenom „Jakobinska urota“, razotkrivene, pa je u Pešti 1794. osuđen na smrt i pogubljen 1795. (str. 189-190)

Autor podsjeća da su u prvoj polovici 19. stoljeća franjevci provincije Ivana Kapistranskog dali trojicu subraće „čije je djelovanje snažno obilježilo i povijest te franjevačke provincije, ali i hrvatsku

kulturnu povijest u prvoj polovici 19. stoljeća“. To su bili: Matija Petar Katančić, Grgur Čevapović, Marijan Jaić (str. 191-193). Najznačajnije Katančićevo postignuće je prijevod *Svetog pisma* na hrvatski, koji je tiskan u Budimu 1831. godine. Čevapović je uživao veliki ugled u dalmatinskoj općini u Budimu. Jaić je sastavio zbirku pobožnih pjesama *Vinac bogoljubnih pisamah*, koja je doživjela više izdanja (1830., 1834., 1850., 1852., 1852., 1868., 1870., 1874., 1876., 1883., 1885., 1888., 1890., 1904., 1907. i 1913. godine). U nastavku teksta osvrće se i na druge pojedince koji su „dali znatan obol kulturnome stvaralaštvu u slavonsko-podunavskome prostoru“. U pitanju su: Antun Nagy, Blaž Subotić, Ivan Ambrozović, Ivan Marević i Đuro Arnold. Nagy je u Budimu izdao molitvenik *Molitvena knjiga ključ raja nebeskoga* (1818.). Autor smatra da je njegova pojava na kulturnoj sceni „najavila novu generaciju kulturnih djelatnika koja više ne pripada svećeničkom staležu“ (str. 194). Subotić je bio budimski knjigoveža, koji je inicirao tiskanje drugog izdanja *Puti nebeskog* Josipa Antuna Knezovića. Troškove izdavanja ove knjige pokrilo je Poglavarstvo grada Subotice. Prema autoru, „to je očit dokaz da su se Bunjevci još u prvoj polovici 19. stoljeća osjećali Dalmatincima, da su svoj jezik nazivali dalmatinskim i da su željeli da se njihov dalmatinski identitet održi u Subotici i u ugarskome Podunavlju“ (str. 194). Jedan od prvih svjetovnih kulturnih djelatnika među Hrvatima u Podunavlju Ivan Ambrozović je objavio zbirku poslovice *Proričja i narečenja* (1808.). Prema autoru, ovo Ambrozovićevo djelo je važno, „jer rasvjetljava identitetske

odnose u slavonsko-podunavskome prostoru početkom 19. stoljeća“ (str. 195). Ivan Marević, podrijetlom iz Bačke, svjetovni svećenik Pečuške biskupije, župnik u nekoliko baranjskih mjesta, te naslovni kanonik u Pečuhu sastavio je djelo *Dila sv. Mucsenikah, nehimbena i izabrana s trudom i pomjom O. P. Teodorika Ruinarta* (1800.), koje je posvetio subotičkom gradskom sucu, plemiću Luki Vojniću od Bajše. Na koncu, Đuro Arnold, subotički orguljaš i zborovođa, iako podrijetlom nije bio Hrvat, dao je doprinos kulturnome razvoju Hrvata u Bačkoj. Objavio je zbirku pobožnih pjesama *Pismenik iliti skupljenje pisama različiti za nediljne svečane i ostale dneve priko godine* (1818.), koje su poslužile kao uzor kasnijim pjesmaricama.

U potpoglavlju „Podunavski Hrvati u preporodnim zbivanjima prve polovice 19. stoljeća“ (str. 196-210) autor analizira utjecaj slavistike i etnografije na formiranje slike o podunavskim Hrvatima. Ispituje i utjecaj ilirskog pokreta Ljudevita Gaja na podunavske Hrvate. Kao jednog od simpatizera ilirskog pokreta u Bačkoj ističe Marcelina Dorića, rođenog podunavskog Hrvata koji je u bajskom franjevačkom samostanu bio „S. Bogoslovie ucsitelj“ (str. 203). Dorićev suzavičajnik, Fabijan Čulić sastavio je spomenicu *Mnogopoštovanomu ocu Marcelinu Doriću... od strane bačvanah*, koja je objavljena u Zagrebu. Na temelju te činjenice autor zaključuje: „Sama činjenica da je Čulić kao bački Bunjevac 1847. to djelo tiskao u Zagrebu, metropoli svih Hrvata, svjedoči o već tadašnjoj povezanosti bajskih franjevaca s hrvatskom metropolom svih Hrvata“ (str. 204). U potpoglavlju „Proljeće naroda“ (str. 210-219) autor pokušava rasvijetliti

ulogu podunavskih Hrvata u Mađarskoj revoluciji 1848. – 1849. Ističe da su ih revolucionarna zbivanja zatekla zaostale u procesima modernizacije. U potrazi za uzrocima takvog stanja, zaključuje da je „velik problem u oblikovanju modernoga hrvatskoga nacionalnog identiteta u Podunavlju predstavljala činjenica da je hrvatsko (uglavnom bunjevačko) plemstvo bilo do polovice 19. stoljeća već značajno pomadžareno“ i da je „orijentiranost prema poljoprivredi utjecala na zanemarivanje obrazovanja i teško prihvaćanje modernizacijskih promjena, pa se kod bačkih Hrvata može govoriti o zakašnjoj modernizaciji“ (str. 211). Međutim, u nastavku dodaje da „kašnjenje u modernizacijskim procesima nije imalo samo negativne posljedice“. Štoviše, kako objašnjava autor, „u određenoj ih je mjeri i sačuvalo“ (str. 211). Na temelju raspoloživih podataka autor ustvrđuje kako je „najveći dio Bunjevaca i Šokaca pratio zbivanja 1848. sa zebnjom“. To objašnjava ovako: „Svjesni svojega hrvatskog podrijetla (tada još uvijek identitetski ilirsko-dalmatinski određeni) nisu se veselili mađarizaciji koja je silila nemađare na odricanje od vlastitoga identiteta. Na drugoj strani, srpska prisvajanja Bačke i susjednih krajeva nisu doživljavali kao svoje oslobođenje jer su srpski političari inzistirali na pravoslavnome karakteru srpstva“ (str. 213). Ističe da je poslije proglašenja 12 točaka mađarskih zahtjeva u Budimpešti (15. ožujka 1848.) u Subotici izabrana nova gradska uprava na čijem je čelu bio gradonačelnik Stipan Kulundžić. Od ostalih članova uprave izdvaja braću Zomborčević (Vince i Vranje). U nastavku teksta, pokušava rasvijetliti njihovu umiješanost u zavjeri protiv

mađarskih vlasti u proljeće 1849. (str. 215). U zaključku piše: „Primjer braće Zomborčević pokazuje da su u velikoj mjeri bili neodlučni i nisu znali koju stranu odabrati.“ (str. 216). Autor ukazuje i na slabo poznatu činjenicu da je Jelačićeva vojska ušla u Sombor (19. lipnja) i Suboticu (30. lipnja 1849.) (str. 215). Na temelju izvadaka iz zagubljenog spisa *Žalostice žalostne Ivana Nepomuka Ambrozovića u zomborskoj kralj. varoši penzioniratoga senatora, bižajućeg od kuće pak do Kaloče, kad su Raci-Serbianci u međuboju mađarskom 1848./49. progonili katolike, po njemu istom spevana u Zomboru, god. 1850.*, koje izvatke donosi Evetović u svojoj *Kulturnoj povijesti bunjevačkih i šokačkih Hrvata*, autor ustvrđuje „da je mir u Sombor došao tek kada je u njega ušla vojska hrvatskog bana Josipa Jelačića, što otkriva da su bački Bunjevci i Šokci doista Jelačića na kraju dočekali kao osobu koja je donijela red i mir u Bačku“ (str. 214). Na koncu opisa revolucionarnih zbivanja, autor ističe njihov značaj na dalje nacionalno i političko oblikovanje podunavskih Hrvata: „Dalmatinci Bunjevci-Šokci u ratu su pretrpjeli i ljudske žrtve i materijalnu štetu, posebice u somborskom kraju. Strahote rata i zločini počinjeni na obje strane nisu ih privukli ni k Mađarima niti Srbima. (...) Može se zapravo reći da je iskustvo 1848./49. godine pomoglo bunjevačkoj eliti oblikovati novu političku platformu koje će se držati sve do kraja Monarhije – da poštuju državu u kojoj žive, da ne žele ništa raditi protiv njenog suvereniteta i integriteta, da traže pravo na vlastiti etno-kulturni identitet, pravo na školovanje na vlastitome jeziku, te njegovu ograničenu upotrebu u lokalnoj samoupravi.“ (str.

216). U daljem tekstu, autor navodi najznačajnije momente poslije revolucije: sukob privremenog carskog povjerenika u Bačkoj Karla Latinovića i župana Bačko-bodroške županije Isidora Nikolića (1849.) i zahtjev subotičkog senatora Đure Zarića „da se pored zapisnika na dalmatinskom jeziku udari i pečat s dalmatinskim natpisom“ (1852.) (str. 216-217). Uspoređuje popise stanovnika u Srpskom Vojvodstvu i Tamiškom Banatu iz 1850. i 1857. i zaključuje da su Hrvati u drugom popisu ubrojani među Srbe.

U ovom (petom) poglavlju autor je posebnu pažnju posvetio kalačkom kanoniku Ivanu Antunoviću i njegovoj ulozi u pokretanju kulturnog života među bačkim Hrvatima. Razmjerno njegovom povijesnom značaju, obradio ga je u čak tri potpoglavlja, koja ukupno iznose 24 stranice: „Ivan Antunović na čelu podunavskih Bunjevaca i Šokaca“ (str. 219-225), „Okupljanje Antunovićevih pristaša“ (str. 225-238), „Suradnja Ivana Antunovića s političkim i kulturnim prvacima Trojednice“ (str. 238-243). Pridoda li se k tome i potpoglavlje „Antunovićevo povlačenje iz javnog života“ (str. 250-256), koje pripada šestom poglavlju, onda ukupan broj stranica posvećenih Antunoviću iznosi 30, što predstavlja 10 % knjige. Stoga se može reći da je hrvatski preporoditelj u Bačkoj, kojega i hrvatska i srpska historiografija nazivaju „bunjevačkim Strossmayerom“, zastupljen u Skenderovićevoj povijesti u zadovoljavajućoj mjeri. Autor ukazuje na upadljivu koincidenciju da je istovremeno s Antunovićevim pokretanjem *Bunjevačko-šokačkih novina* „na drugome kraju hrvatskoga etničkog prostora, u Istri, tamošnji bi-

skup Juraj Dobrila pokretao narodni preporod istarskih Hrvata“ (str. 240). Pretpostavlja da to nije samo slučajnost, nego dopušta i mogućnost „da je iza oba pothvata stajao njihov zajednički prijatelj Josip Juraj Strossmayer“. Na temelju novootkrivenih izvora zaključuje da Strossmayer „nije bio inicijator Antunovićeva rada, ali ga je odmah podržao“ (str. 240).

Šesto poglavlje „Subotica – središte bačkih Hrvata“ (str. 247-286) pokriva vrijeme od osnutka „Pučke kasine“ (1878.), najznačajnijeg okupljališta subotičkih Bunjevaca, mjesta „svebunjevačkog susreta, suradnje i dijaloga“ (str. 258), te značajnog faktora u političkom životu grada, ali i Bačke županije, do Sarajevskog atentata (28. lipnja 1914.), koji je poremetio planove subotičkog svećenika i kulturno-društvenog djelatnika Paje Kujundžića oko pokretanja Školske zadruge, zaklade „koja bi skupljala novce za otvaranje privatnih bunjevačkih škola“ (str. 283) i osnivanja samostalne bunjevačke (hrvatske) stranke. Poglavlje je podijeljeno na šest potpoglavlja: „Lazo i Ago Mamužić“ (str. 247-250), „Antunovićevo povlačenje iz javnog života“ (str. 250-256), „Pučkaški pokret“ (str. 256-259), „Djelovanje Društva sv. Jeronima i Matice hrvatske“ (str. 260-264), „Kolo mladeži – hrvatski pravac“ (str. 264-278) i „Borba za pravo na vlastite škole“ (str. 278-286).

U ovom poglavlju, razmjerno svom značaju za hrvatski narodni pokret, obrađeni su svi najznačajniji pojedinci na političkoj i kulturnoj sceni subotičkih Bunjevaca: Mate i Josip Antunović (najuglednije gradske vođe vladine, tj. Slobodoumne strane), Ago Mamužić (pokretač Pučke kasine), Lazo Mamu-

žić (gradonačelnik Subotice), Maća Mamužić (župnik najveće subotičke župe, Župe sv. Terezije), Pajo Kujundžić (župnik subotičke župe sv. Jurja). Posebno potpoglavlje posvećeno je Agi i Lazi Mamužiću (str. 247-250). Ago je s bunjevačkim prvacima osnovao „Pučku kasinu“ i pretvorio je u uporište Slobodoumne stranke. Upravo podrškom „Pučke kasine“, Agin nećak Laza Mamužić je došao na položaj gradonačelnika Subotice (1884. – 1902.). Autor ističe značaj Lazinog uspjeha za hrvatski narodni pokret: „Njegovim su dolaskom na vlast u Subotici gotovo sve glavne gradske dužnosti preuzeli Bunjevci (Miško Prčić je bio voditelj siročadskog stola, Josip Kujundžić javni bilježnik, Josip Antunović gradski fizik, a Titus Mačković glavni računovođa).“ (str. 250).

Isto tako, u ovoj cjelini obrađene su sve one ustanove i društva koja su osnovali ili činili subotički Bunjevci: Pučka kasina (1878.), Kolo mladeži (1896.), Subotičko sportsko društvo „Bačka“ (1901.), Kolo mladih nevenaša (1910.) i Katoličko divojačko društvo (1911.). Gore nabrojane ustanove i društva djelovala su na različitim poljima društvenih aktivnosti, a samim tim su uživala i različiti tretman. Vlasti su favorizirale ona društva koja su osim bunjevačkih Hrvata okupljala i Mađare. S druge strane, opstruirale su u zametku sva ona društva koja su pokrenuta s ciljem buđenja i snaženja nacionalnog ponosa kod bunjevačkih Hrvata.

Statusna nejednakost društava pogotovo je bila izražena u slučaju Kola mladeži, s kojim je, kako autor ističe, „započela zapravo zrela faza narodnog pokreta bačkih Hrvata u kojoj je hrvat-

stvo isticano kao nacionalni politički identitet“ (str. 268). Usprkos petogodišnjem plodnom radu, Kolo mladeži je poslije neuspješnog pokušaja da dobije odobrenje za svoje djelovanje zabranjeno 1900. odlukom vlasti u Budimpešti. Međutim, iznjedrilo je jedan sloj mladih intelektualaca koji su nastavili borbu starijih generacija za većom zastupljenošću u političkom, kulturnom i privrednom životu Subotice (Beno i Vranje Sudarević, Josip Vojnić Hajduk, Babijan Malagurski, Stipan Matijević, Luka Plesković itd.). Među njihovim zapaženijim postignućima spada i osnivanje Zemljodilske štedionice (1903.). Upravo iz tih razloga autor je čitavo jedno poglavlje posvetio Kolu mladeži i njenom legatu (str. 264-278).

S druge strane, neka su društva pokrenula manifestacije, koje su ih nadživjele. Tako je Pučka kasina pokrenula 2. veljače 1879. prelo, a Katoličko divojačko društvo Dužijancu (1911.). Neka društva su pak opstala do danas. Nogometni klub „Bačka“ je nasljednik Sportskog društva „Bačka“. Primijetivši sličnost u dizajnu hrvatskog nacionalnog grba i znački ovog nogometnog kluba iz 1906. i 1911. godine, autor s pravom zaključuje „da su u vrijeme prije Prvoga svjetskog rata u upravi željeli promovirati hrvatska crveno-bijela polja kao vizualni identitet kluba, što dokazuje da su Bunjevci okupljeni oko kluba na taj način isticali svoju hrvatsku pripadnost“ (str. 275).

Naročito vrijedni dijelovi ovog poglavlja su oni, gdje autor ukazuje na prešućivane veze s najznačajnijim kulturnim ustanovama u Hrvatskoj Društvom sv. Jeronima i Maticom hrvatskom (str. 260-264, 276), te s pojedincima s po-

litičke scene u Hrvatskoj (Antunom i Stjepanom Radićem, Josipom Reberskim) (str. 278-79). I Društvo sv. Jeronima i Matica hrvatska su imale svoje povjerenike, pristalice i pretplatnike u Bačkoj. Svetojeronimski povjerenici su bili Đuro Balog (arhiđakon i župnik u Baču), Pajo Kujundžić (bogoslov), Bariša Matković (vjeroučitelj), a Matičini ugledni subotički liječnik i političar Vranje Sudarević i Nikola Matković, profesionalni subotički trener i urednik *Nevena*. Članovi Matice hrvatske bili su i: Lajčo Budanović (kapelan u Baji), Pajo Kujundžić (župnik), Alba Malagurski (činovnik i kasnije gradonačelnik Subotice), Babijan Malagurski (odvjetnik), Šandor Rajčić (činovnik), Beno Sudarević (odvjetnik), Josip Vojnić Hajduk (odvjetnik), Stipan Vojnić Tunić (odvjetnik) (str. 276).

Nakon analize hrvatskog tiska i literature s kraja 19. stoljeća, autor zaključuje da se od „1870-ih sve više pisalo o bačkim Hrvatima u Trojedinici“ i navodi niz primjera, koji to potvrđuju: Vjekoslav Klaić (poglavlje „Hrvati u Bačkoj“ u trećoj knjizi *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, 1883.), *Prva hrvatska enciklopedija* (natuknice o Ivanu Antunoviću i o Bunjevcima), zagrebački list *Vienac* itd. Osvrće se i na doprinos franjevac provincija Presvetog Spasitelja i Ivana Kapistranskog hrvatskoj kulturi. Zaključuje da su podjednak kulturni doprinos dali kako franjevci Provincije Presvetoga Spasitelja kao npr. Ivan Jesse Kujundžić i Silverije Lipošinović (str. 264), tako i franjevci Provincije Ivana Kapistranskog kao npr. Mladen Barbarić, Ivan Rafael Rodić, Ante Miroljub Evetović i Virgil Šulc (str. 262). Imajući u vidu sve izneseno, možemo

se složiti s autorom da deveto desetljeće 19. stoljeća (1880-e) predstavlja „vrijeme snažnog povezivanja bačkih Hrvata s domovinom Hrvatskom“ (str. 260).

Sedmo poglavlje „Prvi svjetski rat“ rasvjetljava prilike podunavskih Hrvata neposredno pred, za vrijeme i poslije najvećeg globalnog konflikta kojeg je čovječanstvo doživjelo do tada. Ono je najkraće poglavlje u knjizi. Obuhvaća samo trinaest stranica (str. 289-302). Međutim, nije ništa manje značajno, jer govori o događajima koji su u bitnome predodredili dalju sudbinu bačkih Hrvata. Podijeljeno je na dva potpoglavlja: „Politički položaj bačkih Hrvata tijekom Prvoga svjetskog rata“ (str. 289-290) i „Događaji u Bačkoj 1918.“ (str. 290-302). Na početku ovog poglavlja autor ukazuje na predratne veze bačkih Hrvata s Trojedinicom. Kao istaknute prijatelje bačkih Hrvata navodi Josipa Reberskog i Antuna Bauera (kasnije zagrebačkog nadbiskupa). Objašnjava da je Bauer bio naklon bačkim Hrvatima moguće zato što je „podrijetlom bio iz Gradišća, pa je znao cijeniti njihovu borbu kao manjine za očuvanje vlastitoga identiteta“ (str. 289). Navodi da su 1904. Antun Bauer, Đuro Arnold, Pero Magdić i Tugomir Alaupović posjetili Subotici, gdje su ih primili Pajo Kujundžić, Vranje Sudarević i Stipan Vojnić Tunić. Prenosi izdvadak iz pisma od 30. svibnja 1914., kojim Bauer zahvaljuje Kujundžiću na čestitci povodom izbora na čelo zagrebačke metropolije. Ocjenjuje da je izbijanje Prvoga svjetskoga rata naglo zaustavilo običan građanski život bačkih Hrvata. Hrvati su mobilizirani i poslani pravo na bojište. Kod Kupinova je 6. rujna 1914. poginuo mladi odvjetnik Beno Sudarević. Autor

ocjenjuje da je to „zasigurno pogodilo sve bačke Hrvate okupljene oko nevenaša i Paje Kujundžića“ (str. 290). Napominje da su bački Hrvati najviše ratovali u Galiciji i da su tamo mnogi izginuli. Tijekom rata umrla su dvojica hrvatskih pravaka u Subotici: Pajo Kujundžić (1915.) i Lazo Mamužić (1916.).

U daljem tekstu autor rasvjetljava ulogu Bunjevaca u događajima koji su doveli do stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Navodi pjesmu Kalmana Jaramazovića „Bunjevac hrvatskoj domovini“, koja je 16. ožujka 1918. objavljena u zagrebačkom *Ilustrovanom listu* (str. 291-292). Osvrće se na pripreme oko stvaranja Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Ističe da se prijatelj bačkih Hrvata Josip Reberski u pripremnim dokumentima za osnivanje NVSHS-a spominje kao član ovog legislativnog tijela za „Suboticu i Šoprunj“. Napominje da je on bio jedan od ljudi koji su povezivali bačke Hrvate sa zbivanjima u Zagrebu, ali dodaje da nije bio jedini. Zato pokušava rasvijetliti pozadinu „Rezolucije nezavisnih Srba i Hrvata“, koja je donesena na pouzdanim sastanku održanom u Subotici 2. listopada 1918. Na temelju pisma Petra Konjovića, skladatelja iz Sombora, Predsjedništvu Narodnog vijeća u Zagrebu od 27. listopada 1918. (koje je pohranjeno u Hrvatskom Državnom Arhivu) zaključuje „da su tijekom listopada u Bačkoj trajali dogovori jedne grupe bačkih Srba na čelu s Tihomirom Ostojićem i Petrom Konjovićem te nekih bačkih Hrvata, čija imena Konjović nije spomenuo“ (str. 295). U pokušaju da stvori približnu predstavu o ulozi bačkih Hrvata u povijesnim događaji-

ma u Zagrebu koncem listopada 1918., citira Petra Pekića, koji piše da su na sjednici Hrvatskog sabora 29. listopada 1918. godine Blaško Rajić, Mirko Ivković Ivandekić i Stipan Vojnić Tunić sudjelovali „kao članovi tamošnjeg Narodnog vijeća“, te *Spomenicu oslobođenja i ujedinjenja grada Subotice* (1938.), gdje piše da su tom prilikom kao predstavnici „Južnougarskog kluba“ u Narodnom veću Slovenaca, Hrvata i Srba „bili Mirko Ivković Ivandekić, Stipan Vojnić, Matija Evetović i Stipan Buljovčić. Zaključuje da su bački Hrvati na ovoj sudbonosnoj sjednici Hrvatskog sabora bili reprezentativno zastupljeni (str. 296).

U nastavku autor pokušava rasvijetliti događaje koji su doveli do velikog narodnog skupa održanog 10. studenog 1918. pred kavanom „Hungarijom“, preko puta crkve sv. Terezije. Spomenuti skup je otvorio odvjetnik Stipan Matijević, koji je upoznao javnost s Wilsonovim načelima samoodređenja naroda. Na temelju ovih načela izabran je bunjevačko-srpski narodni odbor. Poslije toga zavijorila se velika hrvatska zastava na tornju Gradske kuće. Tri dana kasnije 13. studenog u grad je ušla srpska vojska. Kako ocjenjuje autor, time se rat u Subotici definitivno završio (str. 298).

U daljem tekstu autor pokušava razmrsiti niz okolnosti koje su dovele do toga da se na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu 25. studenog 1918. donese odluka o izravnom priključenju Vojvodine Srbiji. Ocjenjuje da je u tome ključnu ulogu imala agitacija srpskih radikala na čelu s Jašom Tomićem, te popustljivost, politička nezrelost i naivnost Bunjevaca. Smatra veoma znakovitim to „da su se bački Hrvati u korespondenciji sa Zagrebom izjašnjavali kao Hrvati i da

su kao takvi bili zapisivani u službenim zapisnicima“, dok su „u odlukama Velike narodne skupštine svugdje zapisivani kao Bunjevci“ (str. 301).

Na koncu, autor naglašava da je umjesto boljega početka za podunavske Hrvate 1920. godina označila početak nove borbe za opstanak. Te je godine naime sklopljen Trianonski mirovni ugovor, koji je po implementaciji koncem kolovoza 1921. „praktično raspolovio prostor bunjevačko-šokačke zajednice na dva dijela – mađarski i jugoslavenski“ (str. 301). Hrvatska zajednica koja je ostala u Mađarskoj „postala je još ranjivija na sve procese i pritiske asimilacije“ (str. 302). Autor međutim naglašava da ni bunjevačko-šokački Hrvati koji su ostali u granicama nove jugoslavenske države „nisu mogli očekivati svijetlu budućnost“ (str. 302). Ističe da „već sama činjenica da su u odcjepljenje Ugarske išli kao Hrvati pod hrvatskom zastavom, a dva tjedna kasnije opet samo kao Bunjevci ušli u formalno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom, pokazuje svu težinu njihova položaja“ i zaključuje: „Zato se treba diviti svim pojedincima koji ni tada, a ni kasnije, usprkos svemu, nisu posustajali u očuvanju svojega hrvatskoga nacionalnog identiteta. Sve do danas.“ (str. 302).

U zaključku autor iznosi zaključke o pojedinim povijesnim razdobljima, procesima, identitetima i ličnostima, među kojima vrijedi izdvojiti sljedeće. Glede bunjevačkog subetničkog identiteta, autor je zaključio da su ga mađarski i srpski nacionalisti kraljem 19. stoljeća rado promicali „kako bi se Bunjevce odvojilo od hrvatskoga nacionalnog korpusa, a s namjerom konačne asimilacije“ (str. 305). U nastavku ističe da

je bunjevština (tj. bunjevački subetnički identitet) „bila politički oportuna zbog odnosa sa Srbima, možda još i više nego s Mađarima“ (str. 306). Drugim riječima, Bunjevci su još od konca 19. stoljeća pred Srbima isticali svoj subetnički identitet, znajući koliko ovi zaziru od hrvatstva. Ovaj se zaključak uostalom u potpunosti slaže sa sudom Jose Šokčića, koji je pisao u svom *Nevenu* (od 2. veljače 1940., br. 1, str. 1) da su bački i baranjski Hrvati „narod, kojeg je oportunizam ili nešto drugo nazvao imenom Bunjevaca i Šokaca“. Glede Ivana Antunovića, autor je ocijenio da ga se „može smatrati ocem hrvatskoga narodnog pokreta (preporoda) u Podunavlju koji svojim značajem ravnopravno stoji uz velike Ljudevita Gaja u Trojednici, Mihovila Pavlinovića u Dalmaciji ili Jurja Dobrila u Istri“ (str. 306). U konačnici, autor je istaknuo da raspadom Austro-Ugarske nije završena borba bunjevačko-šokačkih Hrvata za pravo na isticanje hrvatskog identiteta. Štoviše, u novim političkim okolnostima još je više intenzivirana. Ovoga puta umjesto mađarskih političkih i znanstvenih krugova, kao protivnici hrvatskog identiteta javljaju se srpski akademski i politički centri (str. 308). Autor je mogao više pažnje posvetiti Latinovićima iz Boršoda (str. 142), ako ništa drugo a ono zbog činjenice da je veliki hrvatski pisac Miroslav Krleža, sudeći po njegovom razgovoru s Anđelkom Malinarom, nazvao svog junaka Filipa Latinovića po jednom članu ove plemenite bačke obitelji, čije je ime zapazio na nadgrobnoj ploči u župnoj crkvi u Unutarnjem gradu u Budimpešti. U pitanju je Filip Latinović (1784. – 1821.), *prisjednik* sudbenog stola Bačke županije (Malinar, Anđel-

ko. „Napomena“, U: Krleža, Miroslav. 1980. *Povratak Filipa Latinovića: roman*. Sarajevo: Oslobođenje; Zagreb: Mladost, 232). Sin je Lovre Mlađeg, a unuk Lovre Starijeg, jednog od braće Latinović (ostali su Petar, Antun, Jakov, Đuro), kojoj je Šimun Antunović prodao onaj dio imanja koji je pripadao njegovom mlađem bratu Stipanu Antunoviću, škundjedu Ivana Antunovića (Evetović, n. dj. 9). Praunuk je Stipana Latinovića, koji je s bratom Danijelom Latinovićem dobio plemstvo 1719. i postao rodonačelnik „velike i razgranate plemićke obitelji Latinovića“ (str. 142). Hrvatski publicist Zvonimir Kulundžić daje moguće objašnjenje pod kojim se okolnostima Krleža upoznao s imenom Filipa Latinovića: „Možemo pretpostaviti da je Krleža to ime i prezime pročitao tu za vrijeme svojih meditiranja i solilokvija, dok se školovao u budimpeštanskoj Vojnoj akademiji *Ludoviceum*; da je to ime kao hrvatsko (podcrtao autor – V. N.) privuklo njegovu pažnju, pa da se na neki spiritualni način s njim srodio i drugovao s tim pokojnikom, a mnogo godina kasnije sjećajući se svoje mladosti ono mu se nametnulo, kad je pisao taj svoj roman.“ (Kulundžić, Zvonimir. 1988. *Tajne i kompleksi Miroslava Krleže*. Ljubljana: Emonica, 194). Isto tako, autor je mogao ispitati slučaj *prisjednika* Sudbenog stola Bačke županije Matije Rudića (umro 1826.), bivšeg subotičkog glavnog bilježnika i vojvode banderija iz 1790. godine, koji slučaj mnogo bolje oslikava recepciju francuskih revolucionarnih ideja kod podunavskih Hrvata. Naime, protiv Rudića je sentivanski (tj. prigrevački) bilježnik József Dienes (koji se tijekom 1795. spominje kao vaškutski bilježnik)

podnio 1794. optužbu „da je u bajskoj kavani i drugdje u prisustvu više ljudi izgovorio neke riječi koje potiču na uništavanje, ili zbacivanje monarhije“, te da je inspiriran primjerom francuskih revolucionara nabavio pištolje. Bačka županija je na svom sastanku 4. rujna 1794. naredila istragu protiv Rudića. Ispitano je 26 svjedoka. Svi su svjedočili protiv Rudića. Njihova svjedočanstva uglavnom su identična Dienesovom izvještaju ugarskom namjesništvu, na čijem se čelu u to vrijeme nalazio mladi nadvojvoda Aleksandar Leopold (1791. – 1795.). Prema navodima svjedoka, Rudić je grdio svećenike i govorio da je „čovjekova duša gotovo isto tako kao njegovo tijelo smrtna i da umire“. Za Isusa Krista je rekao „da je bio takav Židov, koji se osim kao inspirator ni po čemu drugom nije proslavio“ (*fuisse Judaeum talem, qui nonnisi excitatori suo modo et ingenio distinctionem quamquam promeruit*). Drugi puta je rekao za Krista: „Poštujem ga kao pametnog čovjeka, jer je mogao toliko ljudi preobratiti u svoje istomišljenike.“ Loše se izražavao o crkvi i svećenicima: „Neće proći mnogo vremena i srušit ćemo crkve i uništiti ćemo biskupe.“ Hvalio se da je u kačmarskoj crkvi „štapom tukao statu razapetog spasitelja“ (*effigiem crucifixi salvatoris baculo verberasse*) i govorio svećeniku: „Vaše tornjeve, vaše crkve srušit ću do temelja i prat ću svoje ruke krvlju svećenika“ (*Vestras tures, vestras Ecclesias funditus evertam, et in sanguine sacerdotum lavabo manus meas*). Moguće je da je barem dio ovih navoda točan, s obzirom na to da Antunović u svojoj pripovijesti iz života plemića u Bačkoj županiji pod naslovom „Bariša Kitković“ (rukopis od 42 poglavlja i 451 stra-

nice) posprdno naziva Rudića imenom „Atheus-Matheus“ (bezbožni Matija). Međutim, najozbiljniji dokaz protiv Rudića je iznio stanovnik Baje Franjo Gomboš (*Gombos Ferenc*). Naime, on je pod zakletvom izjavio da je „1793. u mjesecu sv. Mihovila (tj. rujna – primj. V. N.) bio sa više gospodskih lica na ručku kod Mate Rudića i budući da je za vrijeme ručka pored ostalih tema bilo riječi i o događajima u Francuskoj, gospodin ispitanik Mate Rudić se izrazio sljedećim riječima: 'U Mađarskoj je neophodna revolucija za postizanje jednakosti'. Pošto ga je gospođa Kászonyi upozorila da ona ne želi revoluciju, jer bi i ona i gospodin ispitanik (tj. Rudić – primj. V. N.) morali mnogo izgubiti u korist velikog broja siromašnih ljudi, Rudić je na to odgovorio: 'Ja bih morao ustupiti samo jednu stopu i to ću lako učiniti. Ali velmože, posebice pak Battyány, Eszterházi, Károlyi i drugi, koji imaju mnogo stoke, morali bi ustupiti stotinu stopa'.“ (Benda, Kálmán. 1952. *A magyar jakobinusok iratai* III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 114; Domanovszky, Sándor. 1944. *József nádor élete* I/1. Budapest: A magyar történelmi társulat, 195).

Vrstan odvjetnik, Rudić se na koncu uspješno obranio od ovakvih optužaba. Stoga je Ugarska dvorska kancelarija 3. kolovoza 1795. naredila skupštini Bačke županije da ga samo javno ukori (Branko Šömen, Ignjat Martinović i sudbina Hrvata u njoj (str. 3). Krvavi kraj utopističke ideje, *Hrvatski obzor*, 16. rujna 1996., br. 75, 58-60). Imajući u vidu ovo, nameće se zaključak da je Rudićeva sudbina umnogome slična sudbini Petra Pekića, Geze Kikića, koji su također bili po prirodi slobodoumni

i kao takvi postali žrtve famâ svoga vremena. Jedina je razlika u tome što se Rudić zahvaljujući svom visokom položaju u Bačkoj županiji, vezama na dvoru i ugledu, a ništa manje i upornošću i pravničkim sposobnostima, uspio obraniti od optužaba, dok to Pekić i Kikić kao pripadnici nižih slojeva bez ikakvog političkog utjecaja nisu mogli.

U cjelini uzevši, Matija Rudić je bez sumnje značajna ličnost za povijest podunavskih Hrvata ne samo zbog činjenice da je bio visoki županijski činovnik, nego i zato što je ostavio dubok trag u sjećanju obitelji, iz koje je iznikao hrvatski preporoditelj u Bačkoj, Ivan Antunović. Naime, iz borbe koju su bunjevačke plemenite obitelji Guganović-Šišković, Latinović, Antunović i Rudić povele oko kunbajskog imanja Matija Rudić je izašao 1817. kao pobjednik, dobivši ga u cijelosti (Evetović, Matija. 1935. *Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja*. Subotica: Gradska štamparija i knjigovežnica, 9-10). Gubitak Kunbaje je toliko teško pogodio obitelj Ivana Antunovića da je, kako prenosi Matija Evetović, „strovalio u grob njegova oca“ (Evetović n. dj., 10).

Za rekonstrukciju slučaja koji je Bačka županija pokrenula protiv Rudića 1794. služe dokumenti Tajnog namjesničkog arhiva (mađ. *Nádori titkos levéltár*), koji se čuvaju u Nacionalnom arhivu Mađarske. Čak da su netočne Dienesove optužbe da je Rudić poticao narod protiv svećenstva i glorificirao ideale Francuske revolucije, one zaslužuju svakako historiografsku obradu. Iskazi ljudi koji su svjedočili protiv Rudića lijepo ilustriraju mentalitet i raspoloženje javnog mnijenja u ozračju napetosti i ratnog stanja između revolucionarne

Francuske i Austrije. Naime, u takvim uvjetima svako slobodoumlje poistovjećivano je sa subverzivnom djelatnošću.

Dodatan razlog i motiv za tematizaciju Rudića je pogreška koju je napravio mađarski povjesničar Kálmán Benda, napisavši da je „podrijetlom bio iz srpske obitelji“ (Benda n. dj., 111). Baš kao što su Sekulić i Skenderović otklonili zabunu koju je napravio srpski povjesničar Vaso Bogdanov „svojim neutemeljenim osporavanjem hrvatskog podrijetla Ignjata Dominika Martinovića“ (str. 189), tako treba dokazati da je i Matija Rudić dio povijesti podunavskih Hrvata.

Nadalje, autor je mogao dati i opširniju historiografsku interpretaciju Antunovićevih djela. Nekoliko razloga to nalaže. Prije svega, Antunović je kao pisac postignuo široku i trajnu recepciju i zbog toga zaslužuje podjednaku pažnju kao budimski krug pisaca. Kritičkim iščitavanjem njegovih djela autoru bi postale jasnije neke pojave u bunjevačkom društvu u prvoj polovici 19. stoljeća. Razlog više za posvećivanje veće pažnje Antunovićevim djelima predstavlja činjenica da su neka od njih, budući neobjavljena, umalo zagubljena ili uništena u vihoru nemirnog 20. stoljeća. Autor je mogao po uzoru na priređivače antičkih i srednjovjekovnih rukopisa prikazati put Antunovićevih neobjavljenih rukopisa. O tome postoji niz zapisa u hrvatskoj literaturi i tisku.

Primjerice „Bariša Kitković“ i „Posljednji Gizdarev“ su spašeni od toga da dospiju u pogrešne ruke „blagodareći jednom našem svećeniku, koji je prije potpisa trianonskog mirovnog ugovora, kao apostol odlazio od sela do sela i zauzima se za našu stvar“ (*Neven od*

24. prosinca 1929. br. 59). Vjerojatno je riječ o Antunovićevom učeniku, Ivanu Evetoviću. Primjerice, o rukopisu „Bariša Kitković“ više podataka pruža *Kalendar „Hrvatski radiša za prestupnu 1936. godinu“* u članku „Bunjevci u Mađarskoj“, kojeg je napisao Ladislav Vlašić, primarijus, katolički laik podrijetlom iz Banja Luke: „Rukopis se 'Bariše Kitkovića' nalazio najprije kod Antunovićevog učenika Ivana Evetovića, a iza njegove smrti kod župnika u B. Monoštoru Franje Piukovića a danas se nalazi u bunjevačkom (biskupijskom) muzeju u Subotici. Rukopisu je priključen i prepis Antunovićevog učenika Mije Mandića (ovaj imade i prepis Antunovićevih pisama, upućenih Iliji Okrugiću, opatu i župniku u Petrovaradinu). Uslugom Piukovića izdao je prije nekih 5 godina u decembru ekscerpt o djelu 'Bariše Kitkovića' advokat u Somboru dr. Paja Vujević.“ (Vlašić, Ladislav. 1935. Bunjevci u Mađarskoj. *Kalendar „Hrvatski radiša“ za prestupnu 1936. godinu*, 165).

Istodobno, autor je mogao dati i pregled istraživanja Antunovićevog života i djela. Opravdanje za jedan takav pregled leži u činjenici da je Antunović predmet ne samo velikog broja istraživanja, nego i prisvajanja. Štoviše, neka istraživanja na temu Antunovića jasno pokazuju da su nastala prvenstveno s ciljem pružanja znanstvene osnove za prisvajanje ovog velikana. Utoliko više se osjeća potreba za jednim takvim pregledom, iz kojeg bi čitatelj lijepo mogao uočiti ključne razlike u percepciji i recepciji Antunovićevih djela u hrvatskoj i srpskoj historiografiji. Polaznu osnovu za to pruža popis relevantne literature kojeg donosi Sekulić u navedenoj knjizi (Sekulić, Ante. 1997.

Rasprave o jeziku bačkih Hrvata. Zagreb: Matica hrvatska, 33-34).

Dalje, autor je mogao u nekom od poglavlja svoje knjige kontekstualizirati Eduarda (Edu) Margalića (Margalits Edo; 1849. – 1940.), prvog profesora kroatistike na novoutemeljenoj hrvatskoj katedri Budimpeštanskog sveučilišta. Rodom je bio iz Zagreba, ali ga je životni put odveo u Podunavlje. Prije nego je dobio mjesto sveučilišnog profesora, predavao je u gimnazijama u Somboru i Baji i tako došao u kontakt s lokalnom hrvatskom zajednicom. Preveo je na mađarski jezik remek-djelo hrvatske preporodne književnosti spjev *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića (1896.). Sastavio je *Hrvatsko-mađarski i mađarsko-hrvatski džepni riječnik* (1898.), u čijem predgovoru je napisao: „Ovo moje djelce posvećujem gospodinu grofu Albinu Csákyju, bivšemu ministru bogoštovlja i nastave, koji je još kao ministar, godine 1894, na ugarskom saboru izjavio, da kani na budimpeštanskom sveučilištu osnovati profesuru hrvatskog jezika i književnosti, i da bi nužno bilo, da se i u Zagrebu osnuje profesura mađarskog jezika i književnosti, jerbo samo međusobnim razumijevanjem i poznavanjem može se dostići međusobni sporazumak hrvatskog i mađarskog naroda.“ Margalić je također sastavio na mađarskom jeziku opsežne preglede povijesnih istraživanja *Hrvatski povijesni repertorij* I-II (1900.) i *Srpski povijesni repertorij* I-II (1918.), koji su u mađarskoj historiografiji i danas izvor za poznavanje rezultata hrvatske i srpske historiografije. Bio je u korespondenciji s Ivanom Antunovićem. Iz ove korespondencije sačuvano je šest Antunovićevih pisama, koja je M. Eve-

tović objavio u citiranoj biografiji (Evetović, n. dj. 166-168).

U zaključku autor je mogao u punijem svjetlu prikazati posljedice Trianonskog mirovnog sporazuma po podunavske Hrvate. Naime, ovaj sporazum ih nije samo politički razdijelio jedne od drugih, nego i kulturno. Oni koji su ostali u Mađarskoj vremenom su, kroz nekoliko generacija kulturno i prosvjetno zapostavljenih od strane matične jugoslavenske domovine i školovanih uglavnom na mađarskom jeziku, izgubili neke od identitetskih sastavnica po kojima su ranije bili prepoznatljivi. Ništa bolje nisu prošli ni oni koji su ušli u sastav jugoslavenske državne zajednice. Iako su u teoriji pripadali konstitutivnom narodu Srba, Hrvata i Slovenaca, u praksi su uživali tretman sličan manjinskom. Drugim riječima, umjesto uvjeta za ostvarivanje pune nacionalne afirmacije i razmjerne participacije u vlasti, dobili su status građana drugog reda osuđenih na postepenu asimilaciju. Međutim, strašnije od ovoga bio je gubitak samopoštovanja i svijesti o samoznačaju kod dijela zajednice. Naime, dok je generacija preporoditelja, Antunovića i njegovih nastavljača, bila usprkos svim asimilacijskim pritiscima i degradacijama duboko svjesna povijesnog značaja svojih predaka i sukladno tome tražila svoja prava, dotle je dio Hrvata odraslih i obrazovanih tijekom minulih 100 godina uslijed sustavne indoktrinacije, koja je uključivala ne samo prihvaćanje tuđeg sustava vrijednosti i servilnosti kao jedinog *modus vivendija*, nego i trajnog osjećaja niže vrijednosti i posljedično odricanje od vlastite kulture i prošlosti, gotovo potpuno izgubio tu svijest, te kao takav pristao na političku kapitulaciju i privid zastupljenosti svo-

jih interesa. Imajući u vidu ovo, postaje jasno da je oživljavanje kulture sjećanja među bunjevačko-šokačkim Hrvatima pothvat atlantsko-herkulskih razmjera.

No, i bez ovih detalja razmotrena knjiga opravdava naslov. Pokriva gotovo sve najznačajnije ličnosti, događaje i procese u povijesti podunavskih Hrvata. Međutim, kao što je ranije ukazano, ona ne iscrpljuje svoju ulogu samo u davanju povijesnog pregleda. Naprotiv, s punim pravom se može reći da joj je značaj višestruk. Naročitu vrijednost joj daju autorova zapažanja koja prožimaju svako poglavlje. S respektabilnom oštrinom zapažanja i smislom za logiku autor otkriva i ispravlja mnoge krive interpretacije povijesnih izvora, događaja, procesa, ličnosti i djela. Takvim pristupom je dao svojoj knjizi više od svog osobnog pečata. Dao joj je i značenje priručnika za znanstveno polemiziranje. U konačnici, malo je reći da ova knjiga predstavlja veliki doprinos hrvatskoj historiografiji. Bez pretjerivanja se može reći da predstavlja povijesni događaj za sebe. Naime, njena prisutnost na javnoj i znanstvenoj pozornici sigurno će utjecati na javni diskurs o bunjevačko-šokačkih Hrvatima.

Vladimir Nimčević

Misaona popudbina Tome Vereša : zbornik radova s međunarodnog filozofsko-znanstvenog skupa : (14. – 16. prosinca 2012.), ur. Tomislav Žigmanov, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 2016., 239 str.

Bački dominikanac, filozof, prevoditelj, profesor teologije – Tomo Vereš, jedan je od istaknutijih hrvatskih in-

telektualaca XX. stoljeća. Dvadesetak knjiga koje je Vereš napisao ili preveo te oko 500 bibliografskih jedinica – rasprava, članaka i polemika u domaćim i stranim časopisima i zbornicima pokazuju široko polje rada na kojemu je ovaj Subotičanin bio aktivan.

U mnogobrojnim filozofskim i teološkim studijama problematizirao je djela Tome Akvinskoga (*Iskonski mislilac*, 1978.) ključno pridonijevši proučavanju njegove misli u Hrvatskoj, a osobito se istaknuo prijevodima Tome te Alberta Velikoga. Njegovo proučavanje sv. Tome Akvinskog je bilo toliko veliko da je Tomo Vereš najsnažnije obilježio hrvatski tomizam u drugoj polovici XX. stoljeća. Uvelike je zaslužan za približavanje djela sv. Tome Akvinskog hrvatskoj javnosti.

Među ostalim, zamjetan je njegov prinos uspostavi dijaloga s marksizmom. Nastojeći pronaći područje u kojem suprotnosti konvergiraju, poticao je znanstveni dijalog kršćana i marksista, odnosno postavio se u dijaloškoj formi prema marksizmu kao filozofskom sustavu, odbacujući ga kao ideologiju komunističkih sustava (*Pružene ruke: prilozi za dijalog između marksista i kršćana*, 1989.).

Bavio se i pitanjima važnim za položaj bunjevačkih Hrvata u Bačkoj (*Bunjevačko pitanje danas*, 1997.). Njegov doprinos na ovom području je bio pionirski.

Tomo Vereš je pisao na hrvatskom, mađarskom, njemačkom i francuskom jeziku. Djela su mu prevedena na engleski, talijanski, slovenski, španjolski i albanski jezik. U Rimu je 2000. godine promaknut u „učitelja svete teologije“ (*magister in sacra theologia*). Taj naslov